

KAPITTEL 2

Forskerens frihet når interesser vil styre

Stig S. Gezelius

Universitetet i Sørøst-Norge

Klaus Mittenzwei

Norsk institutt for bioøkonomi

Abstract: Actors who seek to restrict scientists' academic freedom often believe they have legitimate reasons for doing so, and this belief often relies on misunderstandings regarding the nature and rationale of freedom in science. This chapter explains principles of freedom in science, why these principles matter, and how they can be protected when interests conflict. The authors distinguish between four freedoms in science: freedom of subject, freedom of source, freedom of interpretation, and freedom of speech. These freedoms each serve their scientific purpose and are – each to their own degree – important to the legitimacy of science. The authors argue that the freedoms of interpretation and speech, especially, must be absolute in science. This chapter delves particularly into the freedom of speech, because interested parties frequently attack this freedom when they fight over knowledge presented to the public. The authors draw on their experiences from the Norwegian scientific community to exemplify how problems of academic freedom may arise and eventually be solved.

Keywords: science, ethics, academic freedom, freedom of speech, conflicts of interest, research institutes

Styringsbehov versus frihet i forskning

Interessekonflikter i forskning uttrykkes sterkest gjennom forsøk på å hindre forskere i å følge sin faglige overbevisning. Både arbeidsgivers, oppdragsgivers og andre forskeres interesser kan motivere slike forsøk. I

Sitering av dette kapitlet: Gezelius, S. S., & Mittenzwei, K. (2019). Forskerens frihet når interesser vil styre. I H. Ingierd, I. Bay-Larsen & K. Hiis Hauge (Red.), *Interessekonflikter i forskning* (s. 45–68). Oslo: Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.63.ch2>
Lisens: CC BY 4.0

en tid der vitenskapelig virksomhet gjennomorganiseres og behovsstyres, kommer forskerens frihet under press.

Aktører som innskrenker forskerens frihet, påberoper seg ofte retten til å innskrenke. I noen tilfeller har de gode grunner til dette, men ofte ledsages innskrenkninger av misforståelser omkring forskningsfrihetens natur og begrunnelse. Formålet med dette kapitlet er å bidra til klarhet om hva forskningsfrihet er, hvilke funksjoner denne friheten har, og hvordan friheten kan beskyttes når interesserte parter kjemper om allmenhetens virkelighetsoppfatning. Etersom yringsfriheten er særlig sårbar i slike konflikter, vier vi den spesiell oppmerksomhet.

Forskningsfriheten omfattes av den mer generelle «akademiske friheten». Akademisk frihet forstås som frihet til å søke og formidle kunnskap uten styring gjennom ytre maktbruk. Akademisk frihet innebærer, i det aller minste, frihet til ikke å måtte handle i strid med egen faglig overbevisning (NOU 2006: 10). UNESCO (1997) slår fast at den akademiske friheten betinges både av akademiske institusjoners faglige autonomi og av fagansattes rett til å produsere og formidle kunnskap i tråd med personlig faglig overbevisning. For fagansatte omfatter denne friheten typisk valg av forsknings- eller studiefelt, forskningsmetoder, undervisningsvirksomhet og formidling (Kallerud, 2006; UNESCO, 1997).

Forskerens *plikt* til sannferdig kunnskapssøken, og til sannferdig kunnskapsformidling, fordrer *rett* til å følge egen faglig overbevisning (Tranøy, 1995: 53–56). Det er forholdet mellom denne plikten og denne retten som begrunner den akademiske friheten (AAUP, 2017; UNESCO, 1997).

Idealet om akademisk frihet strekker seg tilbake til opplysningstida (Kallerud, 2006), og plikten til å trygge denne friheten er i dag nedfelt i en av FNs menneskerettighetskonvensjoner (1966) og i norsk lov (Regjeringen, 2005, 2008). Tanken om akademisk frihet har tradisjonelt vært sterkest knyttet til forsknings- og undervisningsinstitusjoner (AAUP, 2017; Kallerud, 2006). De senere tiåras fremvekst av rene forskningsinstitutter, som også er forpliktet av vitenskapens krav, har imidlertid utvidet diskusjonen om akademisk frihet og ført til en delvis institusjonalisering av denne friheten også for rene forskningsinstitutter (Regjeringen, 2008; Stortinget, 2010).

Institusjonalisering av den akademiske friheten har ikke fritatt den for press. Moderne vitenskap er så ressurskrevende at den krever god organisering. Organisering krever styring, og styring begrenser de ansattes frihet. Dertil kommer samfunnets krav om brukerrelevans: Forskningsfinansiering betinges ofte av resultatenes forventede nytte. Styringsbehov splitter samfunnets tilnærming til forskningsfrihet. På den ene siden hersker tilsynelatende konsensus om frihetsidealet, men på den andre siden uthules idealet gjennom måten vitenskapen organiseres på (NOU, 2006).

De fire forskningsfrihetene og deres formål

Idealet om forskningsfrihet omfatter flere aspekter ved forskeres virksomhet. Vår analyse skiller mellom fire underkategorier av forskningsfrihet. Vi kan kalle disse for *temafrihet*, *kildefrihet*, *tolkningsfrihet* og *yttringsfrihet*. Disse fire frihetene angår hvert sitt stadium i forskningsprosessen, fyller ulike funksjoner, og er i ulik grad fravikelige.

Forskningsfrihetene tjener to krav til god vitenskap: kravene om at kunnskapen skal være mest mulig *sann* og mest mulig *ny*. Selv i fag der de fleste har gitt opp troen på at det er mulig å finne en ugjendrivelig sannhet, lever forpliktelsen til å etterstrebe, så langt mulig, sannhetsidealet. Kravet til *sannferdighet* er derfor absolutt (Tranøy, 1986: 20–21). Sannferdighetskravet er vitenskapens viktigste etiske norm.

Vitenskapen er dermed underlagt et *sannhetsideal* og et *nyhetsideal*. Sannhetsidealet er definatorisk nødvendig: Søker man ikke sannhet, bedriver man ikke vitenskap. Nyhetsidealet angår først og fremst forskningens *kvalitet*. Søker man ikke ny kunnskap, bedriver man uinteressant vitenskap.

I det følgende beskriver vi de fire forskningsfrihetenes innhold, samt hvordan frihetene, hver på sin måte, tjener sannhetsidealet og nyhetsidealet. Vi drøfter hvordan frihetene støter mot interesser i samfunns- og organisasjonsliv, og vi drøfter hvordan viktige utfordringer kan håndteres.

Temafrihet versus krav om relevans

Den første av de fire forskningsfrihetene betegner vi som *temafrihet*. Temafrihet betyr at forskere autonomt velger hvilke problemstillinger de

skal forske på. Temafrihet tjener nyhetsidealet fordi forskerne oftest selv best vet hvor kunnskapshullene på deres felt finnes. Temafrihet gir også forskere mulighet til å følge egen motivasjon samt jobbe med samme tema over tid, slik at de opparbeider kompetanse til å flytte kunnskapsfronten. Forarbeidene til universitets- og høyskoleloven fremhever at hensynet til vitenskapelig originalitet begrunner personlig akademisk frihet (NOU 2006: 17, 54).

Temafrihet fremmer altså vitenskapens utvikling, men er ikke nødvendig for å bedrive vitenskap. Forskere kan søke sannhet, etter vitenskapelige prinsipper, også når andre bestemmer temaene for dem. Riktignok vil forskningens nyhetsverdi – og dermed kvalitet – kunne synke, men sannhetsidealet kan tilfredsstilles like godt som ellers.

Graden av temafrihet er gjerne en avveining mellom vitenskapens nyhetsideal og samfunnets nyttekraft. Forskning finansieres oftest av aktører utenfor vitenskapen – offentlige myndigheter eller private organisasjoner –, og disse aktørene er sjelden tilfredse med kun å bringe vitenskapen fremover. De forventer at forskningen skal være nyttig for dem (se f.eks. NOU 2006: 19). Offentlige forskningsmidler, bevilget gjennom nasjonale forskningsråd, er derfor i stor grad *programstyrte*. Det vil si at forskningsmidler bevilges til temaer myndighetene, gjerne i samråd med interesseorganisasjoner og forskningsmiljøer, fastsetter. Fordi forskningsprogrammene er tidsavgrensede, og ofte formes av skiftende samfunnsbehov, fremmer de ikke alltid langsiktig kompetansebygging. I Norge sikres temafrihet først og fremst gjennom statens tematisk åpne utlysninger og grunnbevilgninger. I instituttsektoren kan grunnbevilgninger likevel være underlagt tematiske prioriteringer fra departementene.

Spesielt forskningsinstituttene mottar betydelige forskningsmidler gjennom oppdrag fra private eller offentlige aktører. Oppdragsforskning er behovsstyrt og gir sjelden rom for store vitenskapelige nyvinninger.

I oppdragsforskning inngås kontrakter mellom oppdragsgiver og forskerens arbeidsgiver. Kontraktsforpliktelsene utformes oftest i nært samarbeid med forskerne som skal utføre oppdraget. Likevel skjer det at forskere må avbryte pågående prosjektarbeid. Da sitter arbeidsgiver igjen med kontraktsforpliktelsen. Følgelig vil arbeidsgivere kunne ha behov for å instruere forskere til å produsere kunnskap om det temaet kontrakten spesifiserer. Tilsvarende vil man i universitets- og høyskolesektoren

finne forskere som tilsettes på prosjektbasis (NOU 2006: 45). Slik bruk av arbeidsgivers styringsrett begrenser temafriheten, men forskerne kan fortsatt utøve vitenskap så lenge de tre resterende friheter – kildefrihet, tolkningsfrihet og ytringsfrihet – respekteres.

Kildefrihet versus krav om interessebeskyttelse

Når forskere har valgt – eller fått tildelt – sitt tema, søker de data om dette temaet. *Kildefriheten* skal trygge forskernes tilgang til disse dataene. Vitenskapens sannhetsideal fordrer datatilgang. Vitenskap kan derfor ikke eksistere uten kildefrihet. Kildefrihet betyr at forskere autonomt velger hvor og hvordan de henter sine data. Det vil si at de selv velger forskningsmetoder, samt hvor og overfor hvem metodene benyttes. Fordi forskningens resultater avhenger av metodevalg, må forskere ha frihet til å bruke de metoder de mener gir det riktige bildet av virkeligheten: Kildefrihet fremmer oppfyllelse av vitenskapens sannhetsideal.

Til tross for sin grunnleggende betydning har kildefriheten flere aksepterte begrensninger. Forskningsprosjekter begrenses av tidsfrister og økonomiske rammer. Bare sjelden har forskere mulighet til å hente alle dataene de ønsker seg. Dertil kan kravet om kildefrihet kollidere med etiske krav om å ta hensyn til forskningsobjektene (NENT, 2016; NESH, 2016; NOU 2006: 20–21). Disse etiske og ressursmessige begrensningene betyr at ikke alt og alle kan gjøres til gjenstand for vitenskap. Vitenskapens virksomhetsområde begrenses til de feltene der tilgangen til legitime kilder er stor nok til at sannhetsidealet i akseptabel grad kan oppfylles.

Innskrenkninger i kildefriheten blir etisk problematisk når de skyldes strategisk motivert maktbruk: Oppdragsgivere, for eksempel, kan ønske å offentliggjøre kun informasjon som fremstiller dem i et gunstig lys, eller som bekrefter deres versjon av virkeligheten. Slike innskrenkninger i kildefriheten strider mot det Merton (1968: 612–614) kaller vitenskapens krav om desinteresse – kravet om at utenomvitenskapelige interesser ikke skal overstyre vitenskapens plikt til sannhetssøken (se Nydal mfl. i denne boka). Når vitenskapens desinteresse blir trukket i tvil, skjer det samme med sannferdigheten.

Prinsippet om kildefrihet tilsier at flest mulig i forskerkollektivet har tilgang til data, fordi datatilgang fremmer etterprøvbarehet og nyskaping. Den som frembringer data, kan ha et legitimt behov for eksklusiv bruksrett i prosjektperioden. Dertil kan personvern hensyn og avtaler med informanter gi legitime grunner til begrensninger også etter prosjektperiodens utløp. Med mindre forskningsetiske hensyn tilsier noe annet, bør eksklusive bruksrettigheter unngås etter prosjektslutt. Forskningsinstitusjoner bør ikke akseptere at oppdragsgivere gis langvarig eksklusiv bruksrett til data frembrakt som del av oppdraget, spesielt ikke når oppdragsgiver skal bruke resultatene offentlig. Like fullt finnes det økonomiske insentiver til å akseptere oppdragsgiveres krav om bruksrett (se eksempel A).

Eksempel A: Kildefrihet i oppdragsforskningen

Oppdragsforskning er en av få muligheter offentlige institutter har til å bygge egenkapital og et av kriteriene for utmåling av den resultatbaserte grunnbevilgningen. Norsk institutt for bioøkonomi (NIBIO) produserer mange rapporter finansiert av private oppdragsgivere. Ofte ønsker oppdragsgivere eksklusiv bruksrett til resultatene, enten fordi de ønsker kontroll med publisering, eller fordi rapporten inneholder bedriftssensitive data. NIBIO aksepterer tidsavgrenset eksklusiv bruksrett, men produserer i enkelttilfeller også rapporter der den eksklusive bruksretten er permanent. Sistnevnte praksis er omdiskutert i NIBIO, spesielt når oppdragsgivere bruker rapportene til å påvirke offentlig politikk og forvaltning.

I vår drøfting av temafriheten nevnte vi at arbeidsgivere av kontraktsmessige hensyn kan måtte instruere ansatte til å jobbe på prosjekter der forskningsmetodene er spesifisert. Prinsippet om kildefrihet fordrer at arbeidsgiver i slike tilfeller instruerer kun forskere som går god for metodene (se Giertsen, 2006).

Tolkningsfrihet versus krav om «rett» tro

Når forskere har generert sine data, skal de tolke dataene for å avgjøre hva dataene forteller dem. For å kunne tolke dataene trenger forskere

begreper og teorier. *Tolkningsfrihet* betyr at forskere autonomt utvikler og velger teorier og begreper, samt måten disse belyser (eller belyses av) data på. Kort sagt innebærer tolkningsfrihet at forskere autonomt velger sin virkelighetsforståelse; at makt ikke brukes for å forhindre bestemte måter å tenke på. Tolkningsfriheten sikrer tenkningens frihet i vitenskap. Når tenkningens frihet begrenses, sløves den vitenskapelige bevisstheten. Tolkningsfrihet er derfor en ufravikelig forutsetning for vitenskap.

Tolkningsfriheten fremmer både nyhetsidealet og sannhetsidealet i vitenskap. Nyhetsidealet fordi tolkningsfrihet tillater brudd med etablerte tankemønstre. Sannhetsidealet fordi tolkningsfrihet tillater sannferdighet og kritikk. Tolkningsfriheten beskytter altså det Merton (1968: 614–615) kaller vitenskapens *organiserte skeptisisme*. Likeledes beskytter tolkningsfriheten prinsippet om at vitenskapelige synspunkter motiveres kun av saklig grunngeving (Tranøy, 1986: 64–66).

Historisk sett har ytre maktbruk, i form av politisk eller religiøst motiverte forsøk på å disiplinere folks tenkning, begrenset forskeres tolkningsfrihet. Men også innenfor forskningsinstitusjoner kan maktbruk redusere tolkningsfriheten, spesielt i faglige konflikter. Konflikter som bunner i legitim faglig uenighet, kan perverteres gjennom forskernes forsvar av personlig renommé, karrieremuligheter og finansiering. Kollegiale sanksjoner – slik som latterliggjøring, stempling eller ubegrunnet ignorering – kan fortrenge saklig grunngeving. I vitenskap er saklig grunngeving det eneste legitime virkemidlet for å påvirke andres tenkning. Tolkningsfriheten er derfor ufravikelig.

Ytringsfrihet versus krav om styrt formidling

Når forskere har tolket sine data, skal de formidle sin kunnskap til allmennheten. Interessekonflikter merkes ofte best i denne fasen, når allmennhetens virkelighetsoppfatning og de involverte partenes renommé settes på spill. Ønsket om å påvirke hva allmennheten får høre, kan være sterkt, også blant arbeids- og oppdragsgivere som har makt over forskerne. Forskernes *ytringsfrihet* er derfor særlig utsatt.

Ytringsfriheten omfattes av den mer generelle akademiske formidlingsfriheten, som i tillegg til ytringsfrihet omfatter institusjonens – og delvis den enkelte lærers – rett til å utforme de regler formidlingen avhenger av, slik som obligatoriske pensum og undervisningsopplegg. I forskningssammenheng står imidlertid den rene ytringsfriheten mest sentralt.

Ytringsfriheten er tolkningsfrihetens tvilling blant de akademiske frihetene. Mens tolkningsfrihet betyr at forskere autonomt kan velge sin virkelighetsforståelse, betyr ytringsfrihet at forskere autonomt kan kommunisere sin virkelighetsforståelse til andre. Vi skal se nærmere på ytringsfrihetens innhold og begrunnelse, samt to institusjoner som påvirker ytringsfriheten: det personlige forfatterskapet og opphavsretten.

Ytringsfrihetens innhold og begrunnelse

En vanlig misforståelse er at ytringsfrihet begrunnes med en norm om toleranse. Begrunner man ytringsfrihet med toleranse, vil man mene at ytringsfrihetens grenser bør settes ved grensene for vår toleranse. Denne misforståelsen kan skade vitenskapen på to måter. For det første kan misforståelsen føre til maktbruk, eller til krav om maktbruk, for å forhindre utolererbare ytringer. En slik maktbruk kan være at ytringer må godkjennes av ledelsen eller en oppnevnt «kvalitetsansvarlig» før de tillates fremmet offentlig. På den annen side kan misforståelsen føre til at offentlig kritikk oppfattes som angrep på ytringsfriheten, hvilket undergraver forskningens kritiserbarhet.

Ytringsfrihet har ingenting med toleranse å gjøre. Ytringsfrihet har å gjøre med måten man tilkjenner sin intoleranse på. For eksempel, kritikk av andres ytringer er ikke angrep på ytringsfriheten: Kritikk er legitim bruk av ytringsfriheten. Det er et anerkjent prinsipp at akademisk frihet favner frihet til kritikk (NOU 2006: 14). Moralisering gjennom utsagn som «det burde du ikke sagt offentlig», er heller ikke angrep på ytringsfriheten. Først når man bruker makt, truer med maktbruk eller oppfordrer til maktbruk, for å styre eller hindre andres ytringer, snakker vi om angrep på ytringsfriheten. Karakteristisk for maktbruk, slik vi her definerer begrepet, er *disiplinerende virkemidler annet enn ytringer rettet mot ytringer*.

Typisk for maktbruk er at den rettes mot ytreren fremfor ytringen. To vanlige former for maktbruk er handlinger som 1) berøver andre muligheten til å ytre seg, eller 2) har til hensikt å true eller skade personer som ytrer seg. Skaden kan – blant mye annet – være av karrieremessig, økonomisk og sosial art.

I tråd med ytringsfrihetskommisjonens forståelse (NOU 1999: 3) kan vi karakterisere ytringsfrihet som en *tvangsfri offentlig samtale*, en offentlig samtale der ytringer som ikke selv målbærer tvang, er eneste legitime middel til å regulere andres ytringer (Gezelius, 2010).

Når det gjelder bruk av rettslige maktmidler, innebærer ytringsfrihet at borgere skal kunne ytre seg uten risiko for å stilles rettslig ansvarlige, i form av straff- eller erstatningsansvar, for ytringen (Giertsen, 2006b; Stortinget, 2004).

Man kan spørre seg hvorfor vitenskapen avhenger av ytringsfrihet. Ville ikke vitenskapen styrkes om man forbød offentliggjøring av dårlig forskning? Vi skal nå se på hvorfor svaret på dette spørsmålet er «nei».

Vitenskapens nyhetsideal fordrer mulighet til offentlig å bestride etablert kunnskap. Ytringer som bestrider etablert kunnskap, har, per definisjon, flertallet imot seg. Flertallet vil legge etablert kunnskap til grunn når de vurderer kvaliteten på nyskapende forskeres arbeider. Derfor må nyskapende forskere, før de blir tatt på alvor, ofte argumentere bedre enn forskere som støtter seg på etablert kunnskap. Nyskapende forskere kan oppleve å bli stemplet som inkompetente, sågar useriøse, i starten. Den etablerte kunnskapens dominans som kvalitetsstandard har følgende konsekvens: Når forskeres ytringer siles gjennom maktbruk, uansett hvor velment den måtte være på vitenskapens vegne, slutter vitenskapen å bevege seg fremover. Maktpersoner vil kunne stoppe nyskapende ytringer i den tro at de sikrer kvalitet.

Enda viktigere er ytringsfrihetens betydning for sannhetsidealet. Skal man søke sannhet, må man være sannferdig, altså snakke i tråd med egen overbevisning. Snakker man mot bedre vitende, søker man ikke sannhet, og da bedriver man ikke vitenskap. Enhver som ytrer seg etter instruks fra andre, risikerer å ytre seg mot egen overbevisning. Derfor er ytringsfrihet en absolutt forutsetning for sannferdighet (NOU, 2006; Gezelius, 2012).

Ytringsfrihetskommissjonen fremhevet opplysningstidas vitenskapelige rasjonalitetsideal som grunnlag for ytringsfriheten. Kommisjonen fremholdt dermed demokrati, fri meningsdannelse og fremfor alt *sannhetssøken* som de sentrale verdier ytringsfriheten skulle beskytte (NOU, 1999).

Ikke bare skal forskere opptre sannferdig, de skal også dele sin kunnskap med andre: Forskere har *formidlingsplikt* (NOU 2006: 46; UNESCO, 1997). Formidlingsplikten er, i samsvar med UNESCOs (1997) retningslinjer for akademisk frihet, nedfelt i de etiske retningslinjer for statstjenesten (Regjeringen, 2012).

I likhet med sannferdighetsplikten fremmer formidlingsplikten sannhetsidealet: Skal forskere finne sannheten, må de kunne vurdere alle argumenter, og da må argumentene være offentlig tilgjengelige (NOU 1999: 19; Gezelius, 2012). Offentlighetsprinsippet er derfor grunnleggende i vitenskapen. Offentlighetsprinsippet beskytter både forskningens kritiserbarhet (NOU 2006: 46) og prinsippet om at vitenskapelig kunnskap skal være tilgjengelig for alle (se Merton, 1968: 610–612).

Ytringsfrihetskommissjonen uttrykte ytringsfrihetens grunntanke presist: Bare fri, kritisk, offentlig samtale kan bringe menneskets feilbarlige fornuft i retning av dypere innsikt; jo mer feil et menneske tar, jo viktigere er det at feilen kan underkastes offentlig kritikk (NOU 1999: 19).

Vitenskap er institusjonalisering av fornuft. Uten fri, offentlig samtale bryter den kollektive fornuften sammen. Å sile ytringer gjennom maktbruk er antivitenskapelig.

Ytringsfrihetens konsekvenser for organisert vitenskap

Vi har sett at vitenskapens sannferdighetskrav begrunner ytringsfriheten. En viktig, og ofte oversett, implikasjon av sannferdighetskravet er at *forskere ikke kan ytre seg på andres – ei heller sine arbeidsgiveres – vegne*. Grunnen er at sannferdighet fordrer autonomi, og autonomi er uforenlig med representasjon: Skal forskere være tro mot plikten til å ytre sin overbevisning, kan de ikke ytre seg etter instruksjon. Kan de ikke ytre seg etter instruksjon, kan de heller ikke ytre seg i kraft av å representere noen (Gezelius, 2010, 2012).

Forskere kan ha et legitimt behov for å informere om yrke og arbeidssted når de ytrer seg om faglige spørsmål. Noen mener derfor at frittalende forskere kan komme i lojalitetskonflikt overfor arbeidsgiver. Forestillingen om lojalitetskonflikt forsvinner imidlertid når man innser at organisasjoner ikke kan ha vitenskapelige meninger. Fordi forskningsinstitusjoner ikke er selvstendig tenkende bevisstheter, kan de aldri ta standpunkt etter vitenskapelige prinsipper: Gyldigheten av vitenskapelige argumenter avgjøres ikke gjennom organisatoriske prosedyrer slik som avstemninger eller lederbeslutninger. Sannhet vedtas ikke.

Oppfatningen om at organisasjoner bør ta stilling i vitenskapelige spørsmål, bygger altså på en sviktende forståelse av beslutningsgrunnlaget i vitenskap. Organisasjoner kan simpelthen ikke hevde faglige meninger og samtidig påberope seg vitenskapelighet. Vitenskapelige organisasjoner må være *faglig nøytrale*. I faglig nøytrale organisasjoner vil forskere som ytrer sin faglige overbevisning, aldri komme i lojalitetskonflikt overfor arbeidsgiver (Gezelius mfl., 2010: 3–5).

Eksempel B: Institutters faglige nøytralitet

Forskningsinstituttens kultur og formidlingsrutiner inneholder som oftest ikke noe prinsipp om faglig nøytralitet. NIBIOs formidlingspolicy sier følgende om formidling:

«Den som kvalitetssikrer går god for forskernes resultater på vegne av NIBIO. Ved usikkerhet eller tvil, det være seg om faglige eller formelle spørsmål, skal saken forelegges Forskningsdirektøren.»

NIBIOs forskere skal altså ytre seg på arbeidsgivers vegne, og organisasjonens instruksjonslinjer skal brukes til beslutninger om faglig innhold. NIBIOs rapporter publiseres med en leders signatur i rubrikken «Godkjent». NIBIO får regelmessig forespørsler om å avgi høringsuttalelser i faglige spørsmål, hvilket innebærer at offentlige myndigheter etterspør instituttets faglige mening. NIBIO har ingen formell rutine for å sikre organisasjonens faglige nøytralitet i forbindelse med høringsuttalelser.

Det syn at forskere ytrer seg på sine arbeidsgiveres vegne, hevdes også av utvalget som i 2018 (på oppdrag fra Norges forskningsråd) evaluerte primærnæringsinstituttene. Utvalget skriver (Brekke mfl., 2018: 32–33):

«[I]nstituttene bør ha gode systemer for kvalitetssikring av rådgivningen. Det innebærer systemer som gjør at enkeltforskeren ikke stilles til ansvar alene, men at det er instituttet som står bak de rådene som gis. [...] På dette området hviler det også et særlig ansvar på myndighetene, som må respektere forskningsfagligheten samt verdien og nødvendigheten av uavhengig rådgivning.

I sin omtale av NIBIO utdyper utvalget (Brekke mfl., 2018: 65):

«Det må sikres at det er instituttet som gir råd til næringsliv og forvaltning, ikke den enkelte forsker.»

Prinsippet om organisasjonens faglige nøytralitet er institusjonalisert på universitetene, men i instituttsektoren søker oppdragsgivere kunnskap som legitimeres av institusjonen. Oppdragsgivere ønsker ikke at rapporten de har kjøpt, skal kritiseres av forskere ved institusjonen der rapporten ble skrevet (se Andersen i denne boka). Forskere i instituttsektoren forventes derfor å ytre seg på sine arbeidsgiveres vegne (se Eksempel B). Når oppdragsforskeren ytrer seg kontroversielt, blir arbeidsgiveren akkrevd svar. Arbeidsgiveren presses således mot styrt formidling.

Ytringsfriheten innskrenkes når arbeidsgivere definerer det å støtte kollegaers forskning – eller i det minste ikke å kritisere den offentlig – som en del av lojalitetsplikten. Denne lojalitetsforståelsen motiverer krav om at forskernes ytringer må godkjennes av ledelsen før de kan offentliggjøres. Slik maktbruk er forståelig i lys av omgivelsenes forventninger, men er forskningsetisk uakseptabel. Forestillingen om at forskere, så snart de oppgir yrke og arbeidssted, ytrer seg på arbeidsgivers vegne, er blant de alvorligste truslene mot forskernes ytringsfrihet.

Også faglig nøytrale institusjoner vil måtte ta offentlig standpunkt i spørsmål knyttet til regulering av institusjonens livsvilkår (for eksempel lovgivning angående institusjonens virksomhet). I slike spørsmål vil institusjonen måtte tillate egne ansatte å ytre seg mot egen arbeidsgiver, fordi slike spørsmål ofte angår faget. Likeledes må forskere, dersom ytringsfriheten skal være reell, langt på vei være suverene i sin vurdering

av hva som angår faget. Strid om ytringers berettigelse bør i så måte føres gjennom en maktfri diskusjon.

I instituttsektoren er det ikke uvanlig at ledere rutinemessig krever å få forskeres planlagte offentlige utspill til gjennomsyn. Spesielt når det gjelder medieutspill, er slike rutiner vanlige. Arbeidsgivere betegner ofte slike rutiner som «kvalitetssikring». Lederes krav om gjennomsyn bryter ikke nødvendigvis med ytringsfriheten hvis lederen kun inntar en rådgivende rolle. Likevel innebærer kravet en uheldig sammenblanding av lederrollen og rådgiverrollen. Råd som er gitt av en leder, vil ofte oppleves bindende, og ledere besitter maktmidler som ansatte vanskelig kan overse. Følgelig bør kollegiale fagfelleordninger, istedenfor organisasjonens instruksjonslinjer, brukes til å kvalitetssikre medieutspill og andre offentlige ytringer. Prinsippet om institusjoners faglige nøytralitet innebærer at både ytringsretten og ansvaret for ytringen blir værende hos forfatteren – også etter at kvalitetssikringen er gjennomført.

Kollegiale fagfelleordninger er ikke til hinder for at ansatte orienterer sine ledere om planlagte offentlige utspill, noe god skikk ofte tilsier at ansatte gjør. Krav om at ledelsen orienteres, begrenser ikke ytringsfriheten.

Ytringsfrihet og forfatteransvar

Ulikt de fleste andre yrkesgrupper har forskere personlig forfatterskap til arbeider produsert i yrkessammenheng. Det personlige forfatterskapet følger av forskernes rett til selv å bestemme hva de ytrer, og er en logisk konsekvens av at forskere ytrer seg på egne, ikke arbeidsgivers, vegne. Personlig forfatterskap er altså blant ytringsfrihetens forutsetninger.

Med frihet følger ansvar. Det personlige forfatterskapet innebærer at forskere selv står faglig og rettslig ansvarlige for sine ytringer. Risiko for å stilles rettslig til ansvar for ytringer vil hindre den frie offentlighet som sannhetssøken avhenger av. Derfor har Norge et grunnlovsfestet fritak fra rettsansvar for de aller fleste typer ytringer (NOU, 1999; Stortinget, 2004). De særskilte ytringstypene som utløser rettsansvar – for eksempel hatefulle, kriminalitetsoppfordrende eller visse typer ærekrenkende ytringer (Regjeringen, 1969, 2005b) – er ikke forbundet med vitenskap.

For faglitterære forfattere som følger vanlige forskningsetiske normer, vil ansvaret være av rent faglig art: Forfattere risikerer offentlig kritikk og kanskje svekket faglig omdømme, men ikke rettslige sanksjoner, når de ytrer sin faglige overbevisning. Forskningsinstitusjoner kan derfor ikke begrunne begrensninger i forskeres ytringsfrihet ut fra risikoen for å stilles rettslig til ansvar.

Arbeidsgivere bør ikke holdes ansvarlige for noe de ikke har myndighet over (NOU 2006: 23). Prinsippet om arbeidsgivers faglige nøytralitet tydeliggjør forfatterens eneansvar for det faglige innholdet. Forfatteren, ikke vedkommendes arbeidsgiver, må stå til rette for faglig kritikk. Forfatteren står faglig ansvarlig også når ytringen fremsettes i arbeidsgiverens publikasjonsserier: At redaktør og utgiver finner ytringen publiseringsverdig, betyr ikke at de stiller seg bak den.

Forskningsetikkloven slår fast at forskningsinstitusjoner har et etisk ansvar, men ansvaret må være, slik proposisjonen sier, å skape gode *institusjonelle rammebetingelser* for etisk forsvarlig forskning, for eksempel gjennom opplæring av egne forskere (Regjeringen, 2016: 20–21; Regjeringen, 2017). Institusjonens ansvar kan ikke utøves gjennom overstyring av forskernes faglige overbevisning.

Forskere i instituttsektoren er særlig utsatt for forventningen om å ytre seg på arbeidsgivers vegne. Det er fordi instituttene utgir mye forskning i egne publikasjonsserier, og fordi massemedier fremstiller forskeres synspunkter som institusjonens (se Eksempel C). Slike forventninger skaper usikkerhet omkring ansvarsforholdene. Når arbeidsgiver opplever seg ansvarlig for sine forskeres ytringer, er veien til styrt formidling kort.

Eksempel C: Massemedier forveksler personlig med institusjonelt forfatterskap

Massemediene skaper ofte et inntrykk av at institusjonen er forfatter. For eksempel, i Dagsavisen 12.03.16 under overskriften «Tallkuss i skattekommisjon» skriver journalisten «NIBIOs konklusjoner ...» og «... skriver NIBIO», selv om rapporten er skrevet av én ansatt ved instituttet. I Nationens leder 13.02.17 står det: «Nibio har sikkert regnet både samvittighetsfullt og godt ...» Og i en artikkel fra ABC Nyheter 08.11.16 står det: «Det betyr at NIBIO gir inntrykk av at det ...»

Når forskningsinstitusjoner utgir egne publikasjonsserier, er forholdet mellom arbeidsgiverrollen og redaktørrollen viktig. Redaktøren kan, i sin publiseringskanal, stille betingelser for publisering og refusere publiseringsforslag. Forutsatt et mangfold av publiseringskanaler, er ikke redaktørfunksjonen noen stor trussel mot ytringsfriheten (NOU 1999): Arbeidsgivere bør aldri hindre forskere i å publisere i eksterne kanaler. Problemet er at forskere ofte ikke når frem i publiseringskanaler utenom arbeidsgivers publikasjonsserier, hvilket betyr at redaktørmakten kan begrense ytringsfriheten betydelig. Redaktørmakt må i forskningsorganisasjoner derfor utøves aktsomt.

Aktsom utøvelse av redaktørmakt fordrer at redaktørrollen skilles tydelig fra arbeidsgiverrollen. Grunnen er at arbeidsgiver kan ha sterke interesser angående forholdet til eiere og kunder, og samtidig utstrakt makt over ansatte. Rolleblanding skaper derfor uklarhet om både interessefrihet og ytringsfrihet. I stedet for å blande arbeidsgiverrollen og redaktørrollen, som forskningsinstitutter gjerne gjør (se Eksempel D), bør redaktøren gis selvstendig myndighet og ikke ha lederansvar overfor forskerne. Likeledes bør redaktørens beslutninger bygge på kollegiale vurderingsordninger, slik som den tradisjonelle fagfelleordningen, istedenfor beslutninger i linjeorganisasjonen.

Eksempel D: Uklare skiller mellom redaktørrollen og arbeidsgiverrollen

I en utredning om «Akademisk frihet i NIBIO-kontekst», som er utarbeidet av en intern arbeidsgruppe og godkjent i NIBIOs ledermøte for videre behandling i avdelingene, står følgende om redaktøransvar: «Arbeidsgruppa anbefaler at fagredaktøransvaret for NIBIOs utgivelser plasseres i linjeorganisasjonen for å sikre best mulig faglig innsikt og minst mulig administrative flaskehalsar [...] Avvisning av et manuskript kan ankes oppover i linjeorganisasjonen, dvs. til fagredaktørens leder».

Uklare ansvarsforhold skaper uklare roller. Noen institutter tilslører forfatteransvaret i egne publikasjonsserier gjennom vagt definerte roller, som «faglig ansvarlig» eller «kvalitetsansvarlig» (se Eksempel B). Slike

«ansvarlige» står ikke selv som forfattere, men presenteres likevel som ansvarlige for ytringen. Fordi ansvar impliserer myndighet, sår slike roller tvil om ytringsfriheten. I stedet for å oppgi «faglige ansvarlige» i sine rapportserier, kan arbeidsgiver oppgi rapportseriens redaktør og eventuelt også de fagfellene som har bistått redaktør og forfatter med faglige råd.

Ytringsfrihet og opphavsrett

Opphavsretten har et tvetydig forhold til ytringsfrihet. Åndsverkloven sikrer ytreren rett til publisering av egne arbeider, enerett til endring av egne arbeider samt rett til å nekte offentliggjøring av eget arbeid (Regjeringen, 1961).

Forfatterens rett til publisering er en betingelse for ytringsfrihet. Forfatterens rett til å nekte publisering står imidlertid i et tvetydig forhold til ytringsfriheten. På den ene siden omfatter ytringsfriheten rett til taushet (NOU 1999: 330), og denne retten sikrer at forskere kan forbli tro mot egen overbevisning når de mener deres egne arbeider ikke holder mål. På den annen side kan opphavsretten innskrenke ytringsfriheten ved at forfatterne nekter utgi verk allmenheten har behov for (NOU 1999: 181).

Problemet med opphavsrettens begrensende virkning bør, av to grunner, ikke overdrives. For det første begrenser opphavsretten kun muligheten til å offentliggjøre forfatterens fremstilling av kunnskapen, ikke kunnskapen som sådan (NOU 1999: 182). Andre står fortsatt fritt til å offentliggjøre sin egen fremstilling av kunnskapen, forutsatt at de følger god krediteringsskikk. For det andre finnes det så sterke insentiver for publisering, og så sterke disinsentiver for taushet i moderne forskning, at forskere sjelden motsetter seg publisering.

At åndsverkloven som hovedregel gir forskeren, og ikke arbeidsgiveren, opphavsrett til forskerens arbeider (Torvund, 2010), innebærer at forskeren selv avgjør hvordan og hvorvidt arbeidet skal offentliggjøres. Arbeidsgivere iverksetter formidlingsplikten gjennom generelle formidlingskrav, ikke gjennom krav til at bestemte ytringer skal formidles på bestemte måter (NOU 2006: 46).

Likevel skjer det at arbeidsgivere, spesielt i instituttsektoren, kontraktfester sin plikt til å publisere prosjektresultater på bestemte måter.

Derfor kan arbeidsgivere ha legitim interesse av å kreve opphavsrett til forskernes arbeider. Overdragelse av opphavsrett til arbeidsgiver vil samtidig kunne begrense ytringsfriheten fordi arbeidsgivere kan bruke sin opphavsrett til å begrense publiseringen, for eksempel etter krav fra oppdragsgivere.

Gjeldende rettspraksis tilbyr, etter vårt skjønn, ansatser til løsning på konflikten mellom ytringsfrihet og arbeidsgivers interesser. Åndsverklovens hovedregel er at opphavsretten tilhører forfatteren, mens rettspraksis samtidig tilsier at:

[O]pphavsrett til verk skapt i ansettelsesforhold, i mangel av annen avtale, vil kunne anses overgått til arbeidsgiveren *i den utstrekning det er nødvendig for at ansettelsesforholdet skal nå sitt formål* og det dessuten er omfattet av arbeidstakerens oppgaver i arbeidsforholdet å skape slike verk. (Regjeringen, 1992: 21, vår utheving)

Forskernes opphavsrett til egne arbeider harmonerer med rettspraksis, nettopp fordi forskernes opphavsrett fremmer ansettelsesforholdets formål. Det grunnleggende formålet i vitenskapelige ansettelsesforhold er samvittighetsfullt å skape og formidle kunnskap i tråd med egen faglig overbevisning. Rettspraksis bør ikke tolkes på en måte som innskrenker forskernes mulighet til å oppfylle dette formålet. Følgelig må opphavsretten sikre forskere rett til både ytring og taushet. Derfor må opphavsretten, som grunnleggende prinsipp, ligge hos forfatteren.

Kun i tilfeller der arbeidsgiver er kontraktsforpliktet til å utgi bestemte ytringer på bestemte måter, og forfatterne motsetter seg slik utgivelse, kan rett til offentliggjøring rimeligvis overdras til arbeidsgiver. Likevel vil prinsipper for sannferdighet og ytringsfrihet i slike situasjoner pålegge arbeidsgiver å gi forfatterne mulighet til i det minste ikke å ytre seg mot egen faglig overbevisning (se NOU 2006: 10, 16; Tranøy, 1995: 53–56). Forfatteren bør, for eksempel, kunne ta de forbehold vedkommende mener er nødvendig. Forfatteren må også stå fritt til å formidle sin kunnskap, i ny utforming, andre steder enn i de kanaler oppdragskontrakten spesifiserer. Denne tolkningen av regelverket vil kunne trygge arbeidsgivers interesser innenfor en rimelig ramme av ytringsfrihet (se eksempel E).

Eksempel E: Uklarhet om forskeres opphavsrett

Etter henvendelse fra Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (NILF), avga Landbruks- og matdepartementet (LMD) i 2010 en uttalelse angående forskeres opphavsrett til egne arbeider. LMD støttet seg på Justis- og politidepartementet som, uten nærmere presisering eller begrunnelse, uttalte at «forskningsresultata i mange tilfelle måtte reknast for å vere gått over til arbeidsgjevaren» (Regjeringen, 2010). LMD syntes dernest å legge til grunn at arbeidsgiver hadde opphavsretten med mindre opphavsretten var overdratt til forskeren gjennom særskilt avtale (Regjeringen, 2010b). Spørsmålet om forskernes opphavsrett ble lagt på is etter møte mellom LMD, NILFs ledelse og NILFs fagforeninger. Saken illustrerer behovet for å tolke opphavsretten grundig i lys av vitenskapens særpreg.

Kravet om troskap mot egen faglig overbevisning, fordrer at retten til å *endre* verket blir værende hos forfatteren. Om retten til endring av verk skulle overdras arbeidsgiver eller oppdragsgiver, ville vitenskapelige grunnprinsipper settes til side. Torvund (2010: 39) påpeker at overdragelse av opphavsrett normalt ikke omfatter rett til å endre verket; slik rett må avtales spesielt. Vitenskapelige normer tilsier at slike avtaler bør unngås. I tilfeller der slike avtaler likevel kan være legitime, som ved nytting av verk med mange forfattere (Torvund, 2010: 39), bør man sikre forfatternes mulighet til å reservere seg mot endringer. I tilfeller der redaktørens kvalitetskrav eller institusjonens kontraktsforpliktelser tilsier at forfatterens arbeid revideres før utgivelse, bør revisjonene gjøres, eller i det minste godkjennes, av forfatteren.

Overdragelse av opphavsrett til oppdragsgiver følger lignende prinsipper som overdragelse av opphavsrett til arbeidsgiver (Torvund, 2017). Forskningsinstitusjoner bør i størst mulig grad unngå kontrakter som overfører opphavsrett til oppdragsgivere, både fordi forskningsinstitusjoner ikke har hjemmel til å overføre opphavsrettigheter som ligger hos den enkelte forfatter (se Torvund, 2017: 7), og fordi erverv av slik hjemmel – for eksempel gjennom ansettelseskontrakter – vil kunne stride mot vitenskapelige normer for yringsfrihet og formidlingsplikt.

Forskernes frihet versus deres lojalitetsplikt

Ansattes lojalitetsplikt overfor arbeidsgiver er nedfelt i norsk rettspraksis og tilsier at arbeidstakere skal sette arbeidsgiverens interesser fremst. Forskere plikter dertil å være lojale mot egen faglig overbevisning – de har en overordnet lojalitetsplikt mot vitenskapen (Kallerud, 2006: 9–10). I dette avsnittet drøfter vi forholdet mellom disse to lojalitetskravene.

Lojalitetsplikten begrenser arbeidstakernes frihet i arbeidsforholdet. Likevel sikrer den lovfestede yringsfriheten allmenn rett, også for arbeidstakere, til å delta i saklig samfunnsdebatt, selv om slik debatt skulle innebære kritikk mot egen arbeidsgiver. Det skal mye til før en yrting rettslig sett kan betraktes som illojal (NOU 1999: 1706; Stortinget, 2004: 36–9). Både Underdal-utvalget og de etiske retningslinjene for statstjenesten fremhever vitenskapelig ansattes særlige ansvar for å bidra til kritisk samfunnsdebatt (NOU 2006: 37; Regjeringen, 2012: 9).

I vitenskapelige organisasjoner vil forskeres lojalitetsplikt overfor arbeidsgiver ikke bare tillate, men *kreve* lojalitet mot egen faglig overbevisning. Dette fordi lojalitet mot egen faglig overbevisning er institusjonalisert i vitenskapelige organisasjoners formål: Arbeidsgivers viktigste interesse er å bevare organisasjonens vitenskapelige karakter, hvilket innebærer at forskerne stimuleres til å oppfylle sin sannferdighetsplikt og sin formidlingsplikt. Det hersker derfor et grunnleggende *lojalitets-samsvar* mellom hensynet til arbeidsgiver og hensynet til faglig overbevisning i vitenskapelige ansettelsesforhold.

Temafriheten utgjør ifølge vår argumentasjon et delvis unntak fra lojalitetssamsvaret. Arbeidsgiver kan ha en legitim interesse av å legge tematiske føringer. Likeledes er forskernes kildefrihet underlagt forskningsetiske begrensninger som arbeidsgiver legitimt kan iverksette. Innenfor disse begrensningene står forskningens frihet ikke i noe motsetningsforhold til lojalitetsplikten.

Arbeidsgiveres kortsiktige interesser kan komme i konflikt med de langsiktige. Metodevalg og tolkninger kan være kontroversielle, og sannferdige yringer kan være upopulære. Likevel vil slike kontroverser være å foretrekke fremfor den tvilen om vitenskapelighet som formidlingsstyring skaper.

Arbeidsgivers faglige nøytralitet fremmer lojalitetssamsvaret: Når arbeidsgiver ikke fremmer faglige syn, kan forskerne fremme sine uten å komme i konflikt med arbeidsgiver. Spesielt for institutter i oppdragsmarkedet kan poenget være vanskelig å akseptere. Imidlertid vil organisasjoner som ikke hevder faglig nøytralitet, risikere å komme i situasjoner der de pådrar seg rykte som vitenskapelig tvilsomme.

Medieoppmerksomhet rundt forsøk på formidlingsstyring har utløst krav om styrking av forskningsfriheten i instituttsektoren (se Eksempel F). Kunnskapsdepartementet føyde derfor i 2013 et prinsipp om akademisk frihet til sine retningslinjer for statlig basisfinansiering av forskningsinstitutter. I tilføyelsen står det:

Instituttet må legge til rette for at prinsippene om akademisk frihet skal gjelde for all offentlig finansiert forskning som utføres av forskere ansatt ved instituttet, så fremt det ikke kommer i konflikt med arbeidsgivers styringsrett. Forskerne skal ha [...] størst mulig frihet til å uttale seg offentlig om sin forskning, frihet til å fremme nye ideer og frihet til å velge metode og materiale for sitt forsknings- og utviklingsarbeid innenfor de rammer som følger av ansettelsesforholdet, prosjektbeskrivelser eller andre særskilte avtaler. Forskere ansatt ved instituttet skal som hovedregel ha rett til å offentliggjøre sine resultater [...]. (Regjeringen 2008 § 4, våre uthevninger)

Departementet anerkjente betydningen av akademisk frihet i instituttsektoren, men tok samtidig så grunnleggende og uklare forbehold (se våre uthevninger) at tiltaket synes å ha begrenset verdi. Akademisk frihet innebærer per definisjon begrensning av arbeidsgivers styringsrett, men departementets retningslinjer er i beste fall uklare om hvordan, og i hvilken utstrekning, akademisk frihet begrenser styringsretten.

Eksempel F: Maktbruk og frihetskrav i instituttsektoren

I 2009 publiserte en forsker ved Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (NILF) en krass aviskronikk mot landbrukspolitikken. En daværende ekspedisjonssjef i Landbruks- og matdepartementet (NILFs eier og største oppdragsgiver) sendte da e-post til NILFs direktør med en skarp oppfordring om å skrive et avisinnlegg om at NILF

ikke støttet innholdet i kronikken. Ekspedisjonssjefen forsvarte sin e-post ved å uttale i et intervju at han «*oppfatter [at] universitetsprofessorer [har] en friere rolle enn instituttene*» (Nationen, 2009a, b). Etter protester fra NILF-forskere og stortingspolitikere bekreftet landbruksministeren NILFs faglige uavhengighet. Saken førte til at Stortinget ba regjeringen fremme forslag som tydeliggjorde den akademiske friheten i instituttsektoren (Brekke, 2009; Gezelius mfl., 2009; Nationen, 2009c; Stortinget, 2010).

Forskere jobber ofte i prosjektgrupper, tidvis i store konsortier. Kontrakter skal oppfylles. Budsjetter, myndighet og ansvar skal fordeles. Likevel fordrer vitenskapelige prinsipper at rent faglige beslutninger fattes gjennom kollegiale prosesser: Medforfatterskap fordrer konsensus om innhold og må følgelig være frivillig. Prosjektdeltakere må kunne publisere alternative, kritiske synspunkter og endre sin posisjon over tid. Prosjektgruppeorganisering begrenser temafriheten. Deltakerne står ikke fritt til å følge ethvert innfall de måtte få, men tolknings- og ytringsfriheten må gjelde fullt ut.

Konklusjon

Prinsippet om akademisk frihet fordrer at vitenskapelige organisasjoner tuftes på respekt for den enkeltes faglige samvittighet. Akademisk frihet krever aktsomhet på toppen og ryggrad i bunn. Forskningsinstitusjoner kan ikke forvente at kunder og eiere uten videre skal forstå grunnlaget for forskernes frihet. Vitenskapens institusjoner vinner forståelse og aksept gjennom å oppdra sine omgivelser. Når institusjoner gir etter for omgivelsenes forventninger om styring av forskerne, svekkes de vitenskapelige frihetsnormene.

Skal institusjonene lykkes med å oppdra sine omgivelser, bør de realisere og forsvare sin faglige nøytralitet, ikke minst overfor massemediene. På dette feltet har instituttsektoren kommet betydelig kortere enn universitetssektoren. Instituttsektorens faglige legitimitet avhenger av sektorens vilje til å ta fatt på oppgaven. Offentlige myndigheter kan stimulere

denne viljen ved å tydeliggjøre sitt hittil uklare krav om akademisk frihet for forskere i instituttsektoren.

Takk

Takk til Jens B. Grøgaard, redaktøren og to eksterne fagfeller for nyttige innspill og kommentarer. Ansvar for eventuelle svakheter ligger selvsagt hos oss. De utvalgte eksemplene bygger på forfatternes egne erfaringer.

Referanser

- AAUP (American Association of University Professors) (2017). 1940 Statement of Principles on Academic Freedom and Tenure with 1970 Interpretive Comments. <https://www.aaup.org/report/1940-statement-principles-academic-freedom-and-tenure>. Hentet 23.01.2017.
- ABC Nyheter (2016). Geir Pollestad vil ha ny utredning om landbruk under TTIP. 8. november. <https://www.abcnyheter.no/nyheter/2016/11/08/195255142/geir-pollestad-vil-ha-ny-utredning-om-norsk-landbruk-under-ttip>). Hentet 28.03.2017.
- Andersen, G. (2019). Forskningens betydning og begrensning i arbeidet med å etablere en økologisk forsvarlig petroleumsforvaltning. Denne boka.
- Brekke, L.P. (2009). Kunnskapsbasert landbruksnæring. Leserinnlegg, *Nationen* 9. oktober.
- Brekke, L.P., mfl. (2018). Evaluering av primærnæringsinstituttene. Hovedrapport. Lysaker: Norges forskningsråd.
- Dagsavisen (2016). Tallkluss i skattekommissjon. Nyhetsartikkel, 12. mars.
- FN (1966). *International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*. Genève: Forente Nasjoner.
- Gezelius, S.S., mfl. (2009). NILFs forskere godtar ikke overstyring fra departementet. Leserinnlegg, *Nationen* 6. oktober.
- Gezelius, S.S. (2010). Academic Freedom – What is it, Why do we need it? Foredrag, Universitetet i Oslo, september 2010.
- Gezelius, S.S. (2012). Kan man ha akademisk frihet i et hierarki? Foredrag CIENS, Oslo, august 2012.
- Gezelius, S.S., Hegrenes, A., & Rustad, L.J. (2010). Gjennomgang av NILFs formidlingspolicy: Rapport fra intern arbeidsgruppe. Internt NILF-notat 2. februar 2010. Oslo: NILF.

- Giertsen, J. (2006). Akademisk frihet vs. arbeidsgivers styringsrett. Vedlegg 2 til NOU 2006: 19, *Akademisk frihet – Individuelle rettigheter og institusjonelle styringsbehov*. Oslo: Kunnskapsdepartementet.
- Giertsen, J. (2006b). Akademisk yringsfrihet. Vedlegg 1 til NOU 2006: 19, *Akademisk frihet – Individuelle rettigheter og institusjonelle styringsbehov*. Oslo: Kunnskapsdepartementet.
- Kallerud, E. (2006). *Akademisk frihet: en oversikt over spørsmål drøftet i internasjonal litteratur*. Arbeidsnotat 18/2006. Oslo: NIFU STEP.
- Merton, R. (1968). Science and democratic social structure. I R. Merton (red.), *Social theory and social structure* (s. 604–615). New York: The Free Press.
- Nationen (2009a). Forsker kneblet av departement. Nyhetsartikkel, 29. september.
- Nationen (2009b). Landbruksdepartementet støtter Nilf-henvendelsen. Nyhetsartikkel, 1. oktober.
- Nationen (2009c). Forskningsfrihet opp i Stortinget. Nyhetsartikkel, 7. oktober.
- Nationen (2017). Leder, 13. februar.
- NENT (Den nasjonale forskningsetiske komité for naturvitenskap og teknologi) (2016). Forskningsetiske retningslinjer for naturvitenskap og teknologi. Oslo: NENT.
- NESH (Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora) (2016). Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi. Oslo: NESH.
- NOU (Norges offentlige utredninger) (1999). «Ytringsfrihed bør finne sted»: Forslag til ny Grunnlov § 100. NOU 1999: 27. Oslo: Statens forvaltningstjeneste.
- NOU (Norges offentlige utredninger) (2006). *Akademisk frihet – Individuelle rettigheter og institusjonelle styringsbehov*. NOU 2006: 19. Oslo: Kunnskapsdepartementet.
- Nydal, R., Solberg, B., & Myskja, B. (2019). Interessekonflikter i forskning: Hva er det egentlig som står på spill? Denne boka.
- Regjeringen (1961). Lov om opphavsrett til åndsverk m.v. Lov 1961-5-12-2. Oslo: Kulturdepartementet.
- Regjeringen (1969). Lov om skadeerstatning. LOV-1969-06-13-26. Oslo: Justis- og beredskapsdepartementet.
- Regjeringen (1992). Ot.prp. nr. 84 (1991–92). *Om lov om endringer i lov 12 mai 1961 nr. 2 om opphavsrett til åndsverk m.v. og i enkelte andre lover som følge av EØS-avtalen*. Oslo: Kulturdepartementet.
- Regjeringen (2005). Lov om universiteter og høyskoler. Lov-2005-04-01-15. Oslo: Kunnskapsdepartementet.
- Regjeringen (2005b). Lov om straff. LOV-2005-05-20-28. Oslo: Justis- og beredskapsdepartementet.
- Regjeringen (2008). Retningslinjer for statlig basisfinansiering av forskningsinstitutter. FOR-2008-12-19-1579. Oslo: Kunnskapsdepartementet.

- Regjeringen (2010). Forskning i offentlege forvaltningsorgan og offentleglova. Brev 28. januar 2010. Oslo: Justis- og politidepartementet.
- Regjeringen (2010b). Anvendelse av ny offentlighetslov i forskningsvirksomheter og forholdet til åndsverkloven. Brev april 2010. Oslo: Landbruks- og matdepartementet.
- Regjeringen (2012). Etiske retningslinjer for statstjenesten. Oslo: Regjeringen.
<https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/etiske-retningslinjer-for-statstjenesten/id88164/>. Hentet 20.01.2017.
- Regjeringen (2016). Prop. 158 L (2015–2016). Lov om organisering av forskningsetisk arbeid (Forskningsetikkloven). Oslo: Regjeringen.
- Regjeringen (2017). Lov om organisering av forskningsetisk arbeid (forskningsetikkloven). LOV-2017-04-28-23. Oslo: Regjeringen.
- Stortinget (2004). Innst. S. nr. 270 (2003–2004). Innstilling fra kontroll- og konstitusjonskomiteen om endring av Grunnloven § 100. Oslo: Stortinget.
- Stortinget (2010). Innst. S. nr. 135 (2009–2010). Representantforslag om akademisk frihet for forskere. Oslo: Stortinget.
- Torvund, O. (2010). *Forskerforbundet: Opphavsrett*. Skriftserien nr. 1/2010. Oslo: Forskerforbundet.
- Torvund, O. (2017). Opphavsrett i oppdragsforhold. <http://folk.uio.no/olavt/artikler/oppdragsforhold.pdf> Hentet 02.03.2017.
- Tranøy, K.E. (1986). *Vitenskapen – samfunnsmakt og livsform*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Tranøy, K.E. (1995). Forskningsetikk for HF og SV – finnes det? I D. Elgesem & J.E. Paulsen (red.), *Seks innlegg om forskningsetikk i samfunnsfag og humaniora* (s. 49–57). NESH skriftserie nr. 1. Oslo: NESH.
- UNESCO (United Nations Educational, Scientific, and Cultural Organization) (1997). Recommendations concerning the status of Higher-Education Teaching Personnel. S. 26–35 i *Records of the General Conference, 29th Session, Vol. 1*. Paris: UNESCO.